

**LES DESTRUCCIONS
DE L'EMPÚRIES MEDIEVAL
I LA CAPITALITAT COMTAL**

Per PERE BALANÀ I ABADIA

Encerclat per altres comtats que li barraven l'expansió territorial, el d'Empúries s'obrí al mar ben aviat, ja al segle IX, tot practicant la pirateria. L'afrontament amb les potències que pretenien l'hegemonia naval dins la Mediterrània occidental era indefugible. Quan Empúries perdé la capitalitat, en una època cronològicament discutida, s'inicià la decadència del comtat i el predomini d'altres entitats polítiques. Una font aràbiga editada recentment pot oferir noves perspectives de la qüestió.

La història documentada del comtat d'Empúries, amb tota mena de vicissituds i matisos quant a la seva sobirania efectiva, es perllonga des de l'any 813 fins al 2 de gener de 1402, data en què Martí l'Humà l'incorporà definitivament a la Corona d'Aragó⁽¹⁾. Durant aquest període la capitalitat comtal fou exercida successivament per l'antiga Empúries (o Sant Martí d'Empúries) i per Castelló d'Empúries. Però, a hores d'ara, encara no sabem amb certesa el moment precís en què la capital fou traslladada d'un indret a l'altre.

La polèmica sobre aquest tema fou encetada pels erudits del segle XVIII i continua viva. Hi trobem partidaris de dues tesis bàsiques i oposades. Per a uns, Empúries fou destruïda a mitjan segle IX i la seu de la cort emporitana passà més o menys immediatament a Castelló d'Empúries. Pella⁽²⁾ n'és potser el representant més característic. Opina que Empúries fou arrasada pels normands arran de llur expedició contra les Balears i el sud de França (859), i que els comtes emporitans, mancats d'una capital adient, van establir-se a Castelló d'Empúries bé de seguida bé en temps del comte Gausfred (931-991). Negre⁽³⁾ defensa la tesi contrària. Creu que els documents del segle XI demostren que Castelló –localitat privada encara del complement «d'Empúries»– no fou la residència habitual dels comtes i, per tant, que tampoc no fou la capital del comtat. Fonamenta la seva posició bàsicament sobre dos textos: la donació (1020) d'un cens de dues naus d'Empúries a la canònica de Girona per part del comte Hug I (991-1040), i la cessió d'un alou, els termes del qual coincideixen

pràcticament amb els de la vila de Castelló, a la mateixa canònica (1060), per part de la comtessa Guillema, vídua d'Hug I. Posat que aleshores governava Ponç I (1040-1078), Negre dedueix que el traspàs de la capitalitat devia produir-se, com més aviat, a l'època d'Hug II (1078-1116).

Destruccions i restauracions d'Empúries

No tenim documents concrets que demostrin sense ambigüitat el moment en què Castelló d'Empúries passà a ser la capital del comtat, però és evident que hom ha de relacionar aquest fet amb la destrucció –o almenys decadència– de la capital antiga. Ara bé, al llarg de l'Edat Mitjana, Empúries fou «destruïda» diverses vegades.

Per començar, Madoz⁽⁴⁾ creu que les invasions germàniques, sobretot en temps de Galiè, no afectaren Empúries perquè consta la seva continuïtat en qualitat de seu episcopal. També opina que la ciutat subsistí amb magnificència sota el domini visigòtic basant-se en el mateix criteri. Pella diu que sant Julià de Toledo, en parlar de la sublevació de Wamba, no esmenta l'ocupació d'Empúries –lògica si la ciutat era important–; però també pensa que la ciutat devia perdurar. El darrer bisbe d'Empúries documentat fou Gaudila (683-693). És a dir, resta palès que és sobre el caràcter de seu episcopal que hom accepta l'existència –àdhuc l'esplendor– de la ciutat. Per això els historiadors creuen que la primera destrucció medieval d'Empúries fou deguda als sarraïns, pels volts del 715, ja que el bisbat desaparegué i ja no fou mai més recuperat⁽⁵⁾. Però, sorprenentment, les fonts àrabiques no citen la conquesta i, en canvi, manifesten amb claredat l'interès dels musulmans per dominar l'eix de l'Empúries clàssica ja havia perdut importància davant l'ascensió de Girona, encara que aquesta suposició no exclou la destrucció –total o parcial– d'Empúries per part dels sarraïns.

Vers el 785, coincidint amb la reconquesta de Girona, degué passar tot l'Empordà en mans dels francs, els quals començaren a edificar Sant Martí d'Empúries. Albert⁽⁷⁾ diu: «El sant Martí de les esglésies d'Empúries i de l'Armentera ens indueix a creure que ambdues poblacions foren repoblades amb l'arribada dels exèrcits aquitans, introductors d'aquest culte al seu sant patró. El comte Ermenguer d'Empúries, el primer de qui es té referència, bastí probablement el seu castell en aquest Sant Martí d'Empúries, il·lusionat a restaurar la gloriosa romanalla greco-romana». Amb Ermenguer s'inicia la línia comtal i la vocació marinenca del comtat, exercida primerament en l'espai limitat per les costes de França, Itàlia, Còrsega, Sardenya i les Balears. L'any 813 l'estol d'Ermenguer

vencé els pirates musulmans prop de Mallorca, els arrabassà vint naus i deslliurà més de cinc-cent captius. La política de construccions navals a les drassanes d'Empúries fou la resposta natural a les incursions sarraïnes contra les costes catalanes i franceses documentades ja des del 798 pels *Annales regni Francorum* i la *Vita Karoli d'Eginard*⁽⁸⁾.

Segons Pella, un segon atac musulmà, amb el mateix caire piràtic que tingueren la majoria, ordenat per l'emir Abd al-Rahman II (822-852), fou dut a terme per un estol procedent de Tarragona reforçat «pels musulmans d'Eivissa i Mallorca». Donat que l'historiador no cita data ni font i que Mallorca no va ésser ocupada pels àrabs fins a l'any 903, cal dubtar de la historicitat del fet, potser confós amb accions sarraïnes posteriors.

L'any 848, en el context de les lluites entre les autoritats franques i les autòctones, sembla que la ciutat fou conquerida temporalment per Guillem, fill de Bernat de Gòcia. I és evident que cada sotragada suposava una restauració més o menys important segons els danys soferts.

La destrucció d'Empúries pels normands (859) és acceptada per tothom, bé que amb variacions relatives a la data. Ja hem dit que alguns historiadors veuen en aquesta destrucció la fi de la ciutat i la causa del canvi de capitalitat. Però sabem que el comte Sunyer II (862-915) residia a Sant Martí d'Empúries i que les drassanes locals treballaven de valent, car el 891 un estol emporità arribà en expedició a Pechina (Almeria) aprofitant la debilitat de l'emirat cordovès. Per tant la ciutat no havia estat abandonada. Ben a l'inrevés: el producte de la pirateria hi feia circular l'or musulmà, potenciador de l'activitat comercial arreu del comtat.

Entre els anys 915 i 926, en temps de Gausbert (915-931), els hongaresos travessaren les terres del sud de la Gàllia i entraren a l'Empordà tot devastant-ne la capital. El comte i la seva esposa Ermengarda van haver de restaurar l'església de Sant Martí d'Empúries, on encara es conserva una làpida de marbre amb la inscripció commemorativa (926). Potser és aquesta sotragada la recollida en un vell cartulari de Santa Maria de Roses perdut actualment i que incloïa un precepte reial del 944⁽⁹⁾. Els invasors són titllats de «pagans» i s'afirma que la ciutat fou saquejada. Molts dels habitants caigueren presoners i altres fugiren abandonant llurs possessions per por dels «pirates». Aquest darrer detall, emperò, fa creure que el cartulari es refereix a una destrucció distinta –els hongaresos no eren corsaris–. I sembla que uns annals àrabs contribueixen a identificar l'última destrossa important de la vella capital comtal.

La incursió sarraïna del 935 segons Ibn Hayyan

En el volum V d'*Al-Muqtabas* del cordovès Ibn Hayyan (987-1076), editat recentment⁽¹⁰⁾, trobem la notícia següent: «Aquest any (323/935) l'estol musulmà fou armat per atacar els territoris dels francs, que Déu els destrueixi! El comandava Abd al-Malik ibn Said ibn Abi Hamama. Estava compost per quaranta naus: vint d'incendiàries, que duïen nafta i enginys bèl·lics marítims, i vint que transportaven els combatents. S'hi havien embarcat mil homes de l'exèrcit regular i dos mil marins. Van sortir d'Almeria el mes de *ragab* d'aquell any (6 de juny al 5 de juliol de 935). El comandant, Ibn Abi Hamama, es dirigí primerament a l'illa musulmana de Mallorca, on va romandre per tal de completar la seva inspecció. Després, divendres, quan faltaven quatre dies per acabar el mes de *ragab* (1 de juliol), salpà de l'últim port de l'illa».

«Va arribar a Pals, en territori dels francs, dilluns, darrer dia de *ragab* (5 de juliol), i s'apropà a un lloc fortificat cap el qual la gent s'havia apressat per a refugiar-s'hi. Els van assetjar. Els defensors sortiren de la fortalesa per combatre'l i els musulmans s'enfrontaren amb ells. Lluitaren aferrissadament des de la matinada fins a l'hora de l'oració de la tarda. Això s'esdevenia dimarts, primer dia de *saban* (6 de juliol). Aleshores els francs foren vençuts i Déu oferí llurs esquesnes. Tres-cents dels seus homes foren morts».

«L'estol es presentà a la ciutat d'Empúries, centre de les seves drassanes i refugi de llurs naus. Els musulmans van encerclar-la per terra i per mar, cremaren les naus en el seu port i els ravals del seu entorn, i mataren tothom que hi trobaren. La matança que fou feta entre ells depassà els quatre-cents homes. Els habitants dels voltants d'aquesta ciutat, la gent dels castells que eren a prop i d'altres, quan s'assabentaren de l'atac d'aquest estol a la ciutat, hi entraren per defensar-la».

«Llavors el comandant Ibn Abi Hamama, d'aquestes naus, en trià quinze, lleugeres i reforçades, i les envià de nit cap a Maçanet de la Selva (*) i la seva contrada, perquè avancessin la informació de llurs accions i privessin els enemics de concentrar-s'hi. Les naus van

---

(*) Tinguem en compte que el sistema d'atac d'aquests estols musulmans era semblant al que empraven els normands; és a dir, deixaven llurs naus a la desembocadura o curs baix dels rius —en aquest cas el Tordera—, llavors provablement més navegables que ara, degut a un traçat litoral quelcom diferent de l'actual, i desembarcaven escamots d'infanteria, que s'endinsaven vers l'interior del país, saquejant i matant. Acabada llur comesa s'entornaven cap a la costa, on els esperaven els vaixells i, una vegada reembarcats, s'allunyaven mar endins.

salpar cap allà divendres, 3 de *saban* (8 de juliol). Ell les va seguir amb tot l'estol la nit del dissabte següent (9 de juliol)».

La crònica segueix explicant les incidències de l'expedició, que davallà cap a la base musulmana de Tortosa tot devastant els nuclis de defensa costaners del comtat de Barcelona.

El context històric de la incursió

Abans de tot, cal remarcar que l'atac sarraí dirigit contra Empúries no fou una acció piràtica qualsevol. Ibn Abi Hamama, el cap de l'estol, havia estat governador de Pechina, nucli central de la pirateria andalusina. L'any 933, potser per aprofitar la seva experiència corsària, li fou encarregat oficialment el comandament d'una secció de l'armada reorganitzada per iniciativa del califa Abn al-Rahman III. D'altra banda, observem que, a l'empresa, hi participava l'exèrcit regular califal. Finalment, també convé remarcar la meticulosa preparació i desenvolupament de l'atac: Empúries fou escomesa «per terra i per mar». Totes aquestes observacions ens indueixen a pensar que l'expedició formava part d'una política més ampla concebuda des de Còrdova, política que podem considerar a diversos nivells cada vegada més concrets però amb una finalitat última transparent: la consolidació del califat com a potència internacional en tots els sentits (militar, econòmic, diplomàtic, etc.).

En un nivell estratègic, el califat havia d'encarar-se amb l'èxit fatimí al nord d'Àfrica, on havia estat proclamat el primer califat (909) dissident de l'oriental abbassí. Per protegir al-Andalus fou precis ocupar algunes localitats de la costa nordafricana. En la mateixa direcció, i malgrat que no ha estat suggerit fins ara, tal vegada hauríem d'entendre també l'ocupació definitiva de les illes Balears a partir de l'any 903. La situació estratègica de l'arxipèlag a la Mediterrània occidental afectava tant a les qüestions militars com a les possibilitats comercials. Hom ha destacat que, a Mallorca, «la pirateria ha estat en totes les èpoques un sistema usual de vida»⁽¹¹⁾. Donada la tradicional enemistat entre els corsaris musulmans i emporitans, un dels objectius prioritaris de la política califal havia d'ésser la destrucció de les drassanes d'Empúries si l'armada d'Abd al-Rahman III volia aconseguir l'hegemonia naval i mantenir sense obstacles les comunicacions amb la península. El domini de les Balears també feia possible el control de les costes franceses i italianes, on els pirates de Fraxinetum destorbaven el comerç europeu amb el vist i plau de les autoritats cordoveses. En síntesi, el califat havia de tenir tots els avantatges si volia establir contactes diplomàtics amb els sobirans europeus⁽¹²⁾ i musulmans. I l'activitat dels comtes d'Empúries era una nosa.

Des d'una perspectiva conjuntural, els musulmans necessitaven trobar el moment adequat per a desgavellar la seu emporitana. Ibn al-Hatib⁽¹³⁾ diu que els comtats catalans mereixien el respecte dels sarraïns a causa de l'ombra protectora que la monarquia franca projectava damunt d'ells, però que, desapareguda aquella protecció, si el govern d'al-Andalus queia en mans d'un home guerrer, els comtats pagarien ben cara la seva independència del poder exterior. Les dues circumstàncies van produir-se ensems. A Còrdova, Ab al-Rahman III decidia de proclamar-se califa i encetava un període de lluites contra els sobirans cristians el mateix any que moria el rei franc Carles el Ximple (929). D'altra banda, els comtes catalans no reconegueren Lluís IV fins al 936 i, més concretament, el comte d'Empúries Gausfred I (931-991) encunyà moneda prescindint de la sobirania franca. L'ocasió era propícia per als musulmans i saberen aprofitar-la. L'esmentat reconeixement del fill de Carles el Ximple i una expedició catalana contra territori islàmic documentada el 325/936-937, en què fou mort el cadí de València, van ésser probablement les primeres reaccions davant la incursió del 935. Però tot fou en va: cinc anys després una ambaixada catalana presidida pel bisbe de Girona era tramesa a Còrdova per tal de negociar la pau⁽¹⁴⁾. No hi ha dubte que el califat havia assolit els seus objectius envers Catalunya.

La destrucció d'Empúries (935)

El text d'Ibn Hayyan permet de suposar que Empúries fou pràcticament anihilada. Les forces atacants eren nombroses i les xifres de defensors morts, malgrat l'exageració característica en aquesta mena de fonts, també semblen quantitativament elevades. Hi hagué auxiliis externs, però el cabdill sarraí va preveure que el perill més greu li podia venir pel sud i destacà una avantguarda cap a la desembocadura del riu Tordera, cruïlla de les comunicacions entre els comtats de Barcelona i l'Empordà. Posat que l'estol romangué almenys dos dies a la ciutat, que les naus del port foren cremades talment com els ravals, i que la trajectòria posterior de l'expedició sarraïna fins arribar al port segur de Tortosa adquirí un desenvolupament més accelerat, creiem que hom pot deduir dues conclusions: 1. L'objectiu prioritari de l'empresa, la missió per a la qual havia estat planificada, era l'eliminació de l'esquadra emporitana existent aleshores i la destrucció de les drassanes. En aquest sentit, ja opinava Pella que el port d'Empúries havia deixat d'acomplir la seva tasca al segle X. 2. La notícia documentada per Ibn Hayyan tal vegada no sigui inèdita perquè a ella deu referir-se el

cartulari de Roses esmentat abans quan parla de la destrucció d'Empúries a mans «d'uns pirates pagans», probablement pels volts de l'any 940.

Alguns autors han suggerit –i encara ho recull la *Gran Enciclopèdia Catalana*– que fou el comte Gausfred I (931-991F qui traslladà la capi57litat a Castelló d'Empúries arran de diverses incursions dels pirates sarraïns. En principi, el testimoni àrab que comentem podria corroborar aquesta tesi. Tanmateix, s'ha de fer constar que Empúries no fou abandonada del tot. Ja hem citat la donació (1020) de dues embarcacions emporitanes per part d'Hug I, cosa que, a més pot indicar una certa revifalla de les activitats marítimes i de la construcció naval. I encara trobem documents relatius a la ciutat fins a l'any 1078, data en què, en redactar el seu testament, el comte Ponç I (1040-1078) la cedeix als seus fills. Després ja no se'n parla més. ¿Quan deixà de ser la capital comtal?

Una hipòtesi senzilla

Hem anat veient les successives destruccions i reconstruccions d'Empúries. El perill que implicava l'excel·lent situació de la ciutat era evident als ulls dels comtes. El que probablement succeï és un fenomen aplicable a totes les viles de la costa, tipificat molt bé per Lévi-Provençal. A mesura que es produïen els atacs pirates o dels exèrcits regulars, l'aglomeració pròpiament dita era traslladada cap a l'interior –en aquest cas, a Castelló d'Empúries– mentre que al litoral hom deixava solament les instal·lacions indispensables, sobretot les defensives: castells, torres de guaita, drassanes, etc. Així Castelló d'Empúries anava creixent al mateix temps que la capital antiga perdia població malgrat que els comtes hi mantenien llur residència oficial.

Els atacs normands del segle IX i els musulmans del X van ser prou importants perque sospitem que Empúries era considerada encara com a capital indiscutible del comtat. Admesa aquesta evidència rebutgem la tesi de Pella i dels qui opinen com ell, ja que Empúries no fou destruïda en el segle IX. Però també creiem que cap document no ens confirmarà tampoc la hipòtesi de Negre retardant el trasllat de la capital fins a les darreries del segle XI o els inicis del XII. Suggerim una possibilitat nova. ¿Quina mena de documentació donava fe, *als ulls dels homes de l'Alta Edat Mitjana*, del naixement d'una entitat de població? Generalment era l'acta de consagració de l'església local, criteri que concorda amb l'avaluació de la importància d'Empúries pel seu caràcter de bisbat. Doncs bé, sabem que la vila de Castelló tenia església pròpia des del segle IX i que la majoria de documents del segle X relatius a la localitat són

eclesiàstics. Aleshores, ¿per què el 9 de setembre de 1064 fou consagrada solemnement l'església parroquial de Santa Maria de Castelló d'Empúries en presència dels comtes d'Empúries, Barcelona i Besalú, a part d'altres vescomtes i personalitats religioses importants? ¿L'assistència de tantes autoritats, no significa el reconeixement implícit de la capitalitat comtal de Castelló d'Empúries? Per part nostra oferim aquesta hipòtesi, recolzada també pel fet que Ponç I fou el primer comte emporità que es declarà vassall del comte de Barcelona (1067), un dels convidats a la consagració. El bisbe Taverner⁽¹⁵⁾, al parer nostre, no anava errat quan proposava els temps de Ponç I (1040-1078) per a situar cronològicament el canvi de capitalitat. Recordem, per acabar, que és a partir del 1078 quan es perd la memòria de la capital vella i, amb la prosa erudita del segle XIX –que no traduïm per poder assaborir-la millor– voldriem citar un paràgraf eloqüent de Pella⁽¹⁶⁾: «Ante la tumba de una ciudad desaparecida, no hay que dudar que la cita más elocuente de su aniquilamiento corresponde á aquella edad en la cual la historia empieza á callar su nombre, que si puede el misterio de unos restos destruidos y amontonados sorprender como un enigma á quien los contemple, no sucede otro tanto en lo que se refiere al nombre y fama de la ciudad á que pertenecieron; porque basta saber que una ciudad no figura en los hechos más culminantes de una nación á contar desde un determinado período, para tener por seguro que en aquél se extinguió su importancia».

NOTES

- (1) *Gran Enciclopèdia Catalana*, VI, 583-584; *Els castells catalans*, II, 388.
- (2) José Pella y Forgas, *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*, Barcelona, 1883, 319 i 323.
- (3) Pelayo Negre Pastell, *Castelló de Ampurias de villa rural a capital del condado de Ampurias. Notas históricas (siglos IX a XII)*. «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses» (Girona), 12 (1958), 89-172.
- (4) Pascual Madoz, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, II (1845), 261.
- (5) Malgrat els intents posteriors per a restaurar-lo, el bisbat de Girona s'imposà com a hegemònic sobre Empúries. Una bibliografia general figura a Enric Sanmartí i Eduard Ripoll, *Història de la investigació*, dins el *Dossier: Emporion: la ciutat grega d'Empúries*, «L'Avenç», 38 (maig 1981), 21-26. Més concret resulta Miquel Barceló, *La pretesa al·lusió a Mallorca i a Menorca en unes butlles dels papes Formós (892) i Romà (897) al bisbe Servusdei de Girona. Nota sobre la fabricació d'un fet*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», 23 (1976-1977), 247-255.
- (6) Josep Maria Millàs i Vallicrosa, *Historiadors àrabs referents a la Reconquesta* (inèdit; en premsa sota el patrocini de l'Institut d'Estudis Catalans). Els textos àrabs editats des de la confecció d'aquest recull (1936) i les cròniques franques tampoc no parlen de la conquesta musulmana d'Empúries.
- (7) Esteve Albert i Corp, *L'Empordà al temps visigòtic i l'Alta Edat Mitjana*, Barcelona, 1970, 31.
- (8) É. Lévi-Provençal, *España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba (711-1031 de J.C.)*, Madrid, 1957, 258, nota 152.
- (9) Negre, *ob. cit.*, 100-101.
- (10) Per P. Chalmeta, Madrid, 1979. Un estudi històric-filològic sobre aquesta expedició, amb totes les referències bibliogràfiques necessàries, és en premsa al volum II de l'«Homenatge a Pere Bohigas» (Abadia de Montserrat).
- (11) Guillem Rosselló Bordoy, *L'Islam a les illes Balears*, Palma de Mallorca, 1968, 21.
- (12) Abdurrahman Ali el-Hajji, *Andalusian Diplomatic Relations with Western Europe during the Umayyad Period (A.H. 138-366/A.D. 755-976)*, Beirut, 1970.
- (13) Ferran Soldevila, *Història de Catalunya*, Barcelona, I (1962), 78.
- (14) Miquel Barceló, *Una nota entorn del «Llibre dels reis francs» regalat pel bisbe Gotmar de Girona, l'any 384/940, a al-Hakam, a Còrdova*, «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», 25-I (1979-1980), 127-136. Pedro Chalmeta Gendrón, *Simancas-Alhandega: Al año siguiente*, «Actas de las Jornadas de Cultura Árabe e Islámica (1978)» (Madrid, 1981), 633-636.
- (15) Joseph de Taverner y de Ardena, *Historia de los condes de Empurias y de Peralada*, «Revista de Ciencias Históricas» (Girona), 2 (1881), *apud* Negre, *ob. cit.*, 123.
- (16) Pella, *ob. cit.*, 318.